

TOPOGRAFIE DYSKURSÓW PŁCI

Wojciech Siegień

TOPOGRAFIE DYSKURSÓW PŁCI

Krytyczne studium
nad tożsamością rodzajową
polskiej młodzieży

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2013

Recenzent:

prof. dr hab. *Lucyna Kopciewicz*, prof. UG

Redaktor prowadząca:

Agnieszka Szopińska

Redakcja:

Magdalena Pluta

Projekt okładki:

Katarzyna Juras

Copyright © 2013

by Wojciech Siegień

ISBN 978-83-7383-653-2

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Gdański

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Krakowskie Przedmieście 62, 00-322 Warszawa
tel./fax 22 828 93 91, 22 826 59 21, 22 828 95 63
dział handlowy: jak wyżej w. 105, 108
e-mail: info@scholar.com.pl
www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (*Michał Moczarski*)

Druk i oprawa: Drukarnia Stabil w Krakowie

Spis treści

Wstęp	9
Rodział 1. Teoretyczne podstawy badań. Rozstrzygnięcia terminologiczne i kategorie teoretyczne	17
1.1. Pojęcie tożsamości. Przesunięcie postmodernistyczne i transformacja ustrojowa	17
1.2. Istota przejścia ku tożsamości postmodernistycznej	21
1.3. Tożsamość zglokalizowana – komercjalizacja różnicy i deficyt znaczenia	23
1.4. Pomiędzy pozorem a realnością	26
1.5. Rozpad Centrum i dekonstrukcja Prawdy	28
1.6. Nowa relacja między wiedzą i wiarą	29
1.7. Granica ponowoczesnej relatywizacji i nowa etyka	32
1.8. Poza humanistyczny dystans	35
1.9. Podsumowanie	38
Rodział 2. Tożsamość płciowa w pedagogice	40
2.1. Kryzys podmiotowości	40
2.2. Szkolne praktyki „urodzajowienia”	42
2.3. Edukacyjne aspekty kultury masowej	44
2.4. Pedagogika korporalna	45
2.5. Konstruowanie kobiecości	49
2.5.1. Kobieta postsocjalistyczna	49
2.5.2. Mechanizmy dyscyplinujące	50
2.5.3. Przemoc symboliczna	52
2.6. Konstruowanie męskości	54
2.7. Podsumowanie	60
Rodział 3. Performatywność rodzajowa w ujęciu Judith Butler	63
3.1. Poststrukturalny podmiot w pedagogice	63
3.2. Genealogia i emancypacja	66

3.3. Poststrukturalizm	68
3.4. Płeć biologiczna a płeć kulturowa	69
3.5. Porzucenie metafizyki substancji i performatywność rodzaju	72
3.6. Subwersja	74
3.7. Sprawstwo (<i>agency</i>)	74
3.8. Abiekt	76
3.9. Podsumowanie	81
Rozdział 4. Implikacje pedagogiczne teorii Judith Butler	83
4.1. Teoria Judith Butler w badaniach pedagogicznych na świecie	83
4.2. Krytyczne czytanie i publiczna pedagogika	86
4.3. Krytyczna lektura – przykład polskiej rzeczywistości edukacyjnej	93
Rozdział 5. Metodologia badań własnych	98
5.1. Cel badań	98
5.2. Obszary i problemy badawcze	99
5.2.1. Ciało	99
5.2.2. Werbalizacja	99
5.2.3. Zachowanie	100
5.3. Metoda zbierania i analizy danych	101
5.4. Procedura badawcza	104
5.4.1. Pisanie wspomnień	104
5.4.2. Analizowanie wspomnień	107
5.5. Szczegółowe i teoretyczne założenia analizy	107
5.5.1. Definicja dyskursu	108
5.5.2. Dekonstrukcja jako strategia lektury	110
5.5.3. Dekonstrukcja jako analiza krytyczna	112
5.5.4. Fazy analizy	113
5.6. Charakterystyka terenu badań	115
5.7. Dobór uczestników	117
5.8. Organizacja i przebieg badań	119
Rozdział 6. Analiza tekstualna i przekrojowa materiału empirycznego	121
6.1. Obszar „zachowanie” dla chłopców z Olsztynka i Warszawy	121
6.1.1. Opowiadania z Olsztynka	121
6.1.2. Opowiadania z Warszawy	125
6.1.3. Analiza przekrojowa	131
6.2. Obszar „werbalizacja” dla chłopców z Olsztynka i Warszawy	134
6.2.1. Opowiadania z Olsztynka	134
6.2.2. Opowiadania z Warszawy	139
6.2.3. Analiza przekrojowa	143

6.3. Obszar „ciało” dla chłopców z Olsztynka i Warszawy	145
6.3.1. Opowiadania z Olsztynka	145
6.3.2. Opowiadania z Warszawy	150
6.3.3. Analiza przekrojowa	155
6.4. Obszar „zachowanie” dla dziewcząt z Olsztynka i Warszawy	158
6.4.1. Opowiadania z Olsztynka	158
6.4.2. Opowiadania z Warszawy	164
6.4.3. Analiza przekrojowa	169
6.5. Obszar „werbalizacja” dla dziewcząt z Olsztynka i Warszawy	172
6.5.1. Opowiadania z Olsztynka	172
6.5.2. Opowiadania z Warszawy	176
6.5.3. Analiza przekrojowa	183
6.6. Obszar „ciało” dla dziewcząt z Olsztynka i Warszawy	186
6.6.1. Opowiadania z Olsztynka	186
6.6.2. Opowiadania z Warszawy	191
6.6.3. Analiza przekrojowa	196
Rozdział 7. W kierunku budowania teorii	201
Bibliografia	221
Internet	228
Materiały filmowe	228

Wstęp

Niewykluczone, że miniony wiek XX zapamiętany zostanie na długo jako jeden z najbardziej bestialskich okresów w dziejach nowożytnego świata. Ten czas całkowitego upadku nadziei znaczonej jest dwoma słowami: „Auschwitz” i „Guląg”. Denotują one dwa z kilkunastu zbrodniczych systemów światowych, które do dzisiaj kształtują ramy tego, co jest możliwe do pomyślenia. Wydaje się to prawdą przynajmniej dla kontekstu szeroko pojmowanej cywilizacji zachodniej. Do tych słów, w lokalnie europejskim kontekście, należy dodać wyraz „Srebrenica” jako bezdyskusyjny dowód na to, że po upadku „żelaznej kurtyny” historia wcale się nie skończyła, a społeczeństwo europejskie nie wykluczyło ludobójstwa jako narzędzia rozwiązywania sporów. Cezurą, którą w debatach publicznych uznaje się za symboliczny koniec wieku XX, jest 11 września 2001 r. „11 września” to ostatni dwudziestowieczny, a może raczej pierwszy dwudziestopierwszowieczny symbol bestialstwa. Bestialstwa nowego, globalnego typu.

W Polsce, kraju postsocjalistycznym, istotną rolę odgrywa przełom z roku 1989. To czas rozpoczęcia transformacji ustrojowej i społecznej. Na mentalnej mapie tragicznych symboli dwudziestowiecznej historii u obywatela Polski pojawić się może zdarzenie pozytywne. Jest nim powrót społeczeństwa polskiego do grona wspólnot wolnych. Doświadczenie kolejnych 20 lat praktyki tej wolności oraz humanistyczny namysł nad tym procesem wciąż dowodzą złożoności, a może niemożliwości jednoznacznego jego zrozumienia. Nie chodzi tutaj o niejednoznaczność w sensie politycznym, a więc związaną z jakkolwiek pojętymi sojuszami czy nowymi przynależnościami międzypaństwowymi. Chodzi o niejednoznaczność w szerszym znaczeniu, ponad partykularyzmami konkretnych polityk. Chcę przez to powiedzieć, że refleksja teoretyczna zawarta w tej książce operuje na poziomie dyskursów kształtujących dopiero tożsamości poszczególnych głosów, warunkujących określone stanowiska, które mogą następnie wejść w polemikę, tworząc przestrzeń pluralności.

Kontrowersyjna konstatacja krótkiego funkcjonowania pojęcia „człowiek” i obwieszczenie rychłej jego śmierci jest symptomatycznym przykładem niejednoznaczności, o której piszę. To oczywiście myśl Michela Foucaulta z lat sześćdziesiątych, choć jej korzenie sięgają wieku XIX, a konkretnie prac Fryderyka

Nietzschego¹. Kontrowersje wokół tych słów mają kapitalne znaczenie dla debaty, w którą wpisuje się mój głos i z której zaczerpnąłem swoje umocowanie paradygmatyczne. Chodzi o debatę wokół postmodernizmu, dwudziestowiecznego modelu myślowego, którego źródła niektórzy doszukują się w pracach Foucaulta. Sama etymologia słowa dowodzi, że postmodernizm jest jakimś następstwem modernizmu. Najczęściej łączy się go z przemianami społecznymi i gospodarczymi, takimi jak przejście do lekkiego kapitalizmu, globalizacja kapitałów, a w konsekwencji symboli. To ostatnie zjawisko znane jest jako globalna dominacja kultury popularnej. W kontekście polskim, w którym przeprowadzam swoją analizę, należy dodać jeszcze transformację ustrojową, związaną z odrzuceniem autorytarnie scentralizowanego społeczeństwa, ku liberalnej demokracji.

Po co zatem taka teoretyczna koniunkcja: dwudziestowieczna trauma totalitaryzmów, rozwój globalnych kanałów wymiany, transformacja ustrojowa i społeczna? Rozważam współwystępowanie tych zjawisk, przyjmując, że zdecydowały one o jakościowej zmianie schematów myślowych dominujących obecnie w społeczeństwie polskim. Ponowoczesność – pojęcie zastosowane dla określenia tej zmiany – definiuję jako odwrót od oświeceniowych koncepcji absolutyzujących Rozum czy Postęp. Auschwitz i Gułag to inaczej symbole upadku uniwersalizmu lub koniec Wielkich Narracji, kres wiary w te utopie. Na poziomie społeczeństwa i kondycji jednostek jest to zmiana mechanizmów zakorzeniania w bardzo zdynamizowanych warunkach globalnych przepływów symboli, a także zwrot ku równoprawności małych narracji i pozytywne waloryzowanie różnicy.

O wspomnianych mechanizmach można mówić w metaskali, np. jako o dominujących wzorach społecznych. Niemniej mają one również bezpośrednie przełożenie i urzeczywistniają się na poziomie indywidualnym, można powiedzieć – pojedynczych głosów, będących realizacjami określonych szerszych formacji dyskursywnych. Celem części praktycznej tej książki jest analiza jednostkowych sposobów rekonstrukcji obowiązujących dyskursów, wzorów zabierania głosu.

Każdy z tych celów wymaga dookreślenia tego, czym jest postmodernistyczne przesunięcie. Odwołując się do twierdzenia o „śmierci człowieka”, łatwo można podążyć w kierunku radykalnej relatywizacji rzeczywistości, pojmowanej na sposób „postmodernistyczny”. Brak jednego centrum, wobec którego można by określać znaczenia, może skłaniać do tego, by podważyć istnienie jakiegokolwiek prawdy, włącznie z zakwestionowaniem fizycznej strony rzeczywistości. Chodziłoby więc o jakiś rodzaj skrajnego solipsyzmu. Odcinam się od takiego ujęcia ponowoczesności, dlatego też stawiam sobie za cel przeprowadzenie rozumowania, które ujawni bardzo bliskie powinowactwo między postmodernizmem a po-

¹ Zob. szerzej M. Foucault, *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych*, tłum. T. Ko-mendant (słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005).

przedzającymi go tendencjami modernistycznymi. Powinowactwo to oznacza, że hasło „wszystko jest możliwe”, niekiedy automatycznie przypisywane postmodernizmowi, jest uproszczeniem lub zwykłym niedorozumieniem. Postmodernizm i modernizm nie dają się bowiem sobie przeciwstawić. Ponowoczesność jest krytycznym głosem samej nowoczesności, głosem o niej samej, w znaczeniu porzucenia złudzeń co do pewności stawianych przez siebie twierdzeń. Postmodernizm odnosi się do formy myślenia krytycznego o współczesnej kulturze, a wsobność refleksji oznacza, że ta krytyka dotyczy sposobów reprezentacji dominujących w danej kulturze. Wsobna krytyczna refleksja to nic innego jak dekonstrukcja obowiązujących schematów.

W tym sensie postmodernizm ujmowany jest w dysertacji nie jako soliptyczne podważenie rzeczywistości, a przez to domniemane uśmiercenie podmiotu namysłu humanistycznego – człowieka. To raczej ponowoczesna forma obrony jednostki ludzkiej oraz refleksja nad warunkami jej wolności. Stąd biorą się odwołania do analiz Holokaustu lub bardziej współczesnych traum społecznych. Chodzi mi o pokazanie często zapoznanego powinowactwa postmodernizmu z wcześniejszym okresem, także pod względem poziomu etycznego. Wydaje się to szczególnie ważne dla wniosków pedagogicznych mogących płynąć z lektury tego tekstu. Otóż Holokaust, który położył kres wierze w Człowieka, ponieważ wykazał, że Człowiek był zdolny do perwersyjnego zastosowania się do Normy, jednocześnie stał się podstawą nowej wiary w człowieka. Postmodernistyczna myśl nie operuje zatem w rzeczywistości, w której *anything goes*, ale raczej w rzeczywistości dramatycznie świadomej tej granicy, poza którą relatywizacja może prowadzić do zbrodni.

Wynikiem takiego rozumowania jest podkreślenie kategorii „tożsamości” jako centralnej. Pozostaje to spójne z postulatem ponowoczesnego przededefiniowania znaczenia tego, czym jest bycie „człowiekiem”. W swojej istocie nie jest to więc strategia negatywna. Konceptualizując tożsamości, chciałem wyjść poza obiegowe stwierdzenia dotyczące ujednolicającego wpływu kultury masowej na tożsamości poddane jej oddziaływaniu od wczesnego dzieciństwa. Zamierzam zaprezentować taką strategię analityczną, która mimo dominującego dyskursu popkulturowej monotonii prowadzącej do unifikacji tożsamości spróbuje się skupić na różnicy. Nie chodzi przy tym o różnicę jako część liberalnego dyskursu równościowego, ale o różnicę, która odnosi się do realnego konfliktu, rozgrywającego się właśnie na poziomie definicji tożsamości.

Niniejsza analiza dotyczy specyficznie ujętej tożsamości. Moim celem jest bowiem zbadanie tożsamości rodzajowej polskiej młodzieży. Tożsamość rodzajowa odnosi się w tym wypadku do ciała, a poprzez ciało do formujących się wzorów „urodzajowienia” młodzieży. Dotyczy więc wzorów tego, co wypełnia definicję pojęć męskości i żeńskości. Przyjmuje się, że ciało jest miejscem, które oddaje kształt dominujących dyskursów władzy kształtujących tożsamość. Innymi słowy, najpełniej je ucieleśnia, odzwierciedla ich treść. Takie dyskursy

podlegają następnie naturalizacji, a reguły czy zasady rządzące ich konstrukcją stają się przezroczyste. Analizując tożsamości rodzajowe, pragnę doprowadzić do denaturalizacji tych reguł. Chcę ukazać zasady rządzące dyskursywnymi konstruktami, co może prowadzić do wyjścia poza granice rządzące porządkiem dyskursu. Opozycyjność męskości i kobiecości nie wyczerpuje możliwych tożsamości. Wyjście poza płciową dychotomię, podstawową dla obowiązujących dyskursów, ujawnia inne możliwe tożsamości rodzajowe. Umiejscowione na obrzeżach dyskursów, definiują one normę oraz perwersję. Moja analiza zarówno operuje w centrum dyskursu, jak i eksploruje marginesy.

Wielu badaczy analizuje transmisję wzorców męskości czy kobiecości np. poprzez interakcje szkolne i rówieśnicze lub przekazywane ukryte treści. Jeśli jednak przyjąć, że kultura to sfera idei, dyskursów, która pozwala nadawać znaczenia, to proces edukacyjny w tym najszerszym ujęciu polega głównie na nadawaniu sensu temu, co społeczne, i temu, co jednostkowe. Sfera dyskursów to przestrzeń edukacyjna kształtująca wzory socjalizacji, także rodzajowej. To sfera „permanentnej pedagogii” (T. Szkudlarek). Przyjęcie takiego poziomu analizy determinuje narzędzia, którymi należy się posługiwać w jej trakcie. W mojej książce inspirowałam się pracami Friggi Haug, wywodzącymi się z krytycznej myśli psychologii feministycznej lat osiemdziesiątych XX w. Jest to pierwsza znana mi polska implementacja jej metody *Memory Work*. Oprócz tego publikacje teoretyczne Judith Butler dostarczyły mi języka i pojęć, stając się podstawą moich założeń krytycznych.

Należy podkreślić, że ponowoczesność, rozumiana jako krytyczny namysł nad współczesnością, nie jest tylko przedmiotem refleksji teoretycznej, ale przede wszystkim określa moją metodę badawczą. W tym znaczeniu jest to nie tyle książka o ponowoczesnych sposobach rozumienia tożsamości rodzajowej, ile ponowoczesna publikacja o tej tożsamości. Konkretnie rozumienie rzeczywistości, która określona zostaje tutaj jako przestrzeń rywalizacji dyskursów władzy, w pewnym stopniu musi determinować kategorie, w jakich rozumie się przedmiot badania. Stąd właśnie moje początkowe odwołanie do hasła Michela Foucaulta o śmierci człowieka, za którym kryje się dyskursywne rozumienie istoty podmiotowości. Wykorzystana tutaj metoda *Memory Work*, która dostarcza empirycznego materiału narracyjnego, jest w pełni kompatybilna z teoretycznym ujęciem tożsamości. Nie chodzi mi o analizę tożsamości rozumianej jako wewnętrzna substancja (mentalna, psychiczna, osobowościowa). „Śmierć człowieka” jako postulat lat sześćdziesiątych XX stulecia inkarnuje się w dyskursie poststrukturalnym lat dziewięćdziesiątych w stwierdzeniu Judith Butler, że „za czynami nie stoi żaden czyniciel”. Wymóg spójności teoretycznej i metodologicznej pracy określił zatem sposób rozumienia tożsamości rodzajowej i jego analizę. Przedstawiam schematy rekonstrukcji tożsamości rodzajowych młodzieży poprzez krytyczną lekturę (dekonstrukcję) lokalnych historii władzy.

Można powiedzieć, że moim podstawowym celem jest analiza i porównanie sposobów rekonstrukcji tożsamości rodzajowych polskiej młodzieży pochodzącej z małego miasta (Olsztynek) oraz z dużej aglomeracji (Warszawa). Należy podkreślić, że chodzi o rodzajowy, płciowy aspekt tej tożsamości. W kontekście tej książki oznacza to otwarcie i poszerzenie pola definicyjnego pojęcia tożsamości. Rozumiem tożsamość w kategoriach dyskursywnych, co ma wpływ na wybór metody badawczej. Jest nią, jak wspominałem, metoda *Memory Work*, opracowana przez Friggę Haug i jej współpracownicy². Szerzej zaprezentuję ją w rozdziale dotyczącym metod zbierania i analizy danych. Proponowana metoda została przygotowana specjalnie do badania rodzajowego aspektu tożsamości. Analizie poddawane są narracyjne wytwory osób badanych, wytworzone według określonych w metodzie zasad pisania (te wytwory nazywam lokalnymi historiami władzy). Są to krótkie opowiadania badanych, osnute wokół zasugerowanych im słów lub stwierdzeń (nazywanych wyzwalaczami). Analiza według wybranej metody odwołuje się więc do dyskursywnego rozumienia tożsamości, co jest kompatybilne z takim teoretycznym jej ujęciem. Jeśli zatem celem książki pozostaje analiza zasad konstruowania tożsamości rodzajowych (topografia dyskursów płci), to wybrana metoda, która operuje na poziomie analizy dyskursywnych praktyk organizujących strukturę tożsamości, jest odpowiednia do postawionego celu.

Pierwszym krokiem analizy jest analiza tekstualna opowiadań na każdy z tematów, wraz z porównaniem powtarzających się wzorów między tematami. Następny, ogólniejszy poziom można nazwać metapoziomem budowania teorii. Jest to już nie tyle poziom tekstualny, odwołujący się do treści, ile strukturalny, skupiony na tzw. topografii dyskursu analizowanych opowiadań.

Przełożenie celów na empiryczne badanie przy wykorzystaniu tej metodologii mogło się odbyć poprzez ugruntowanie części koncepcyjnej w teoretycznych koncepcjach dotyczących tożsamości i podmiotowości w dobie ponowoczesności. Chodziło mi o adekwatne zdefiniowanie tych pojęć. Filozoficzną podstawę tej książki stanowią publikacje Judith Butler³, którą inspirowała niewątpliwie myśl Michela Foucaulta⁴. Na gruncie nauk społecznych, a szczególnie pedagogiki, moje ramy teoretyczne wyznaczyła ponowoczesna refleksja Lecha Witkowskiego⁵. Innymi bazowymi pracami, z których zaczerpnąłem swoje umocowa-

² Zob. szerzej F. Haug, *Female Sexualization: A Collective Work of Memory*, Verso, London – New York 1987.

³ Pracami teoretycznymi Judith Butler, do których przede wszystkim odwołuje się dysertacja, są książki: *Uwikłani w płęć*, tłum. K. Krasuska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2009 oraz *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of „Sex”*, Routledge, New York – London 1993.

⁴ Zob. szerzej M. Foucault, *Historia seksualności*, tłum. B. Banasiak, T. Komendant, K. Matuszewski, Czytelnik, Warszawa 2000; M. Foucault, *Słowa i rzeczy...*, op. cit.

⁵ Przykładem takiej pracy może być: L. Witkowski, *Edukacja wobec sporów o (po)nowoczesność*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2007.

nie teoretyczne, są teksty Tomasza Szkudlarka⁶. Oprócz informacji dotyczących dyskursywnego rozumienia podmiotu w pedagogice, dają one wskazówki metodologiczne takich analiz podmiotowości⁷. Podobnie prace Astrid Męczkowskiej stanowią ważną podstawę dla zaprezentowanego tu ujęcia podmiotowości⁸. Podkreślę raz jeszcze, że prowadzę analizę tożsamości rodzajowej. Niezbędne było więc odwołanie się do podstawowych dla tego tematu publikacji Lucyny Kopciewicz⁹ oraz Zbyszka Melosika¹⁰.

Inną składową mojej koncepcji stanowią prace empiryczne, które obrazują wcześniejsze aplikowanie przyjętej metody w badaniach społecznych i psychologicznych. Niewątpliwie podstawowa dla procesu analitycznego pozostaje pozycja Niamh Stephenson i Susan Kippax, syntetyzująca metodę *Memory Work*¹¹. Autorzy ci pokazali także możliwości aktualnej aplikacji opisywanej przez siebie metody do badań tożsamości rodzajowej, co najpełniej odpowiada zaprezentowanemu przeze mnie ujęciu¹².

Na strukturę książki składa się siedem części. Można je podzielić na teoretyczne, metodologiczne, analityczne oraz podsumowanie. W pierwszej części naszkicowany został szeroki kontekst paradygmatyczny. Jest to wprowadzenie do określonego pojmowania ponowoczesności oraz form nowych tożsamości, charakterystycznych dla tej tradycji myślowej. Ważnym aspektem jest tutaj odwołanie się do ciągłości myślowej ponowoczesności i nowoczesności oraz próba odejścia od nihilistycznych ujęć tej pierwszej. Wskazuję na możliwości budowania nowej etyki, przy czym w procesie tym niebagatelną rolę odgrywa refleksja o Zagładzie. Podkreślam wagę takiego projektu szczególnie dla pedagogiki.

⁶ Zob. szerzej T. Szkudlarek, *Dyskursywna konstrukcja podmiotowości. Puste znaczone a pedagogika kultury*, „Forum Oświatowe” 2008, numer specjalny; T. Szkudlarek, B. Śliwerski, *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Impuls, Kraków 2000.

⁷ T. Szkudlarek, *Poststrukturalizm a metodologia pedagogiki*, „AUNC. Socjologia Wychowania” 1997, t. 13, z. 317.

⁸ Zob. szerzej A. Męczkowska-Christiansen, *Podmiot i pedagogika. Od oświeceniowej utopii do pokrytycznej dekonstrukcji*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław 2006.

⁹ Zob. szerzej L. Kopciewicz, *Polityka kobiecości jako pedagogika różnic*, Impuls, Kraków 2003; idem, *Kobiecość, męskość i przemoc symboliczna. Polsko-francuskie studium porównawcze*, Impuls, Uniwersytet Gdański, Kraków – Gdańsk 2005.

¹⁰ Szczególnie inspirujące były takie pozycje jak: Z. Melosik, *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Wolumin, Poznań 2002; idem, *Tożsamość, ciało i władza. Teksty kulturowe jako (kon)teksty pedagogiczne*, Edytor, Poznań – Toruń 1996.

¹¹ Zob. szerzej N. Stephenson, S. Kippax, *Memory Work*, w: C. Willing, W. Stainton-Rogers (red.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology*, Sage, London 2007.

¹² N. Stephenson, S. Kippax, *Living history, undoing linearity: Memory – work as a research method in the social sciences*, „International Journal of Social Research Methodology” 2008, t. 8, nr 1.

W części drugiej prezentowane są wybrane ujęcia teoretyczne tożsamości rodzajowej. Odnoszą się one do przyjętego kontekstu ponowoczesnego, choć uwzględniają także kontekst specyficznie polski (tzn. postsocjalistyczny). Rozpatruję przede wszystkim ujęcia pedagogiczne, zwracając szczególną uwagę na badania dotyczące mechanizmów urodzajowienia (nabywania tożsamości męskiej lub żeńskiej), spotykanych w codziennej praktyce szkolnej.

Część trzecia to szczegółowe wprowadzenie do wiodącej w książce teorii performatywności rodzajowej Judith Butler. Wprowadzenie to wykorzystuje szerszy kontekst teorii poststrukturalistycznych, do których można zaliczać prace autorki. W tej części podejmuję próbę zrekonstruowania sposobu, w jaki Butler kwestionuje strukturalny podział na płeć biologiczną i kulturową oraz poszukuje sposobów wyjścia z tej opresywnej strukturyzacji. Są to więc poszukiwania takich możliwych tożsamości, które byłyby subwersywne w stosunku do obowiązujących norm. Nieuniknione okazało się tu odwołanie do prac Julii Kristevej. Chodzi o przywołanie pojęcia „abiekt”, przydatnego w rozważaniach możliwości transgresji norm.

W części czwartej przedstawiam *stricte* pedagogiczne implikacje, mogące wynikać z twierdzeń J. Butler. Prace tej autorki były inspiracją dla badań pedagogicznych w innych krajach, co też zostało omówione w tej części. Takie publikacje tworzą segment szeroko pojmowanej pedagogiki krytycznej. Przełożenie ich na praktykę krytycznej analizy znajduję np. u Henry’ego Giroux. Ponadto podejmuję tu próbę analizy krytycznej polskiej rzeczywistości edukacyjnej.

Część piąta ma charakter metodologiczny. Wprowadza w cele mojej pracy. Szczegółowo prezentuję wyznaczone obszary badawcze, odwołujące się do ciała, werbalizacji i zachowań badanych osób. W tej części opisuję w sposób pełny metodę *Memory Work*. Niezbędne okazało się detaliczne wprowadzenie do zasad rządzących tego typu analizą. Chodzi o jednoznaczne zdefiniowanie najistotniejszych dla tej książki pojęć, takich jak „dyskurs” czy „analiza krytyczna”. Na koniec przedstawiam sposób organizacji i przebieg badań w dwóch lokalizacjach (Warszawa i Olsztynek).

Część szósta jest obszernym opracowaniem analitycznym. Zaprezentowane są tu analizy poszczególnych opowiadań, wytworów narracyjnych badanych uczniów. Wstępna analiza nazwana została tekstualną. Dokonałem jej w podziale na lokalizacje, płcie oraz ze względu na słowo, będące wyzwalaczem dla poszczególnych opowiadań. Po prezentacji analizy tekstualnej przeprowadziłem analizę przekrojową. Wykonałem ją dla poszczególnych wyzwalaczy w jednym z trzech obszarów tematycznych oraz w porównaniu jednopłciowym dla dwóch różnych lokalizacji. W ten sposób dla obszaru ciała, werbalizacji i zachowania zrealizowałem sześć analiz przekrojowych (trzy w porównaniach wytworów dziewcząt i trzy dla wytworów chłopców). Każda z nich zamyka i podsumowuje detaliczne analizy tekstualne dla poszczególnych płci i lokalizacji.

W części siódmej zamieściłem podsumowanie, będące ostatnią fazą procesu analitycznego. Ta faza analizy nazwana została budowaniem teorii. Nie jest to bowiem analiza odwołująca się do treści poszczególnych opowiadań, operując w niej na wyższym poziomie abstrakcji. Tym samym przeniesiona zostaje na poziom struktury dyskursów wcześniej zanalizowanych opowiadań. W tej części najpełniej widać odwołanie do twierdzeń wynikających z prac J. Butler. Jest tak, ponieważ budowanie teorii oznacza w istocie próbę rekonstrukcji tytułowych topografii dyskursu – a więc reguł rządzących sposobami rekonstruowania tożsamości rodzajowej badanej młodzieży.

* * *

Książka ta nie powstałaby i nie ukazałaby się, gdyby nie pomoc kilku ważnych dla mnie osób. Dziękuję mojej rodzinie: mamie Ninie i tacie Bazylemu oraz Aśce i Markowi – bez ich wsparcia mój projekt nie mógłby być zrealizowany. Dziękuję też Arturowi Zduniukowi oraz Karolinie Malendzie. Bardzo dziękuję prof. Dorocie Klus-Stańskiej za inspirację i ufność w Uniwersytet. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do ks. prof. Jarosława Michalskiego za jego mądrość i otwartość.